

NEOPJEVANI KORČULANSKI KAMENOKLESARI

Selena Seferović, Chicago
enamostar290@gmail.com

„Sa vrničkim kamenom gradili smo vile u Veneciji i Dubrovniku, Aja Sofiju u Carigradu i Partizansko groblje u Mostaru“

Zahvaljujući Roku Markovini, umirovljenom profesoru strojarstva u Splitu i dugogodišnjem stanovniku Mostara, moga rodnog grada na Neretvi, koji nas je povezao, idemo na razgovor sa Antom Mušićem zvanim Tuce u Lombardu, njihovo zajedničko rodno mjesto. Dok se smještamo u prijatnom dvoru roditeljske kuće Markovina, njegova supruga Zina već iznosi kavicu i tortu od vanile, a oko nas razdragano trčkara Špiro Dalmatinac, kućni ljubimac njihovog sina Dragana, profesora i pisca. Septembar je 2023., nije prevruće, a i stablo limuna pravi nam hlad. Baš je ugodno za druženje i lijepe razgovore. Dolazi Ante, stidljiv je, kaže „ne bi pred kamere“, ali se uskoro opušta.

Govorim mu da jedna grupa nas Mostaraca entuzijasta i volontera okupljena oko projekta 'Partizansko.info' pokušava da ukaže na važnost najvećeg antifašističkog spomenika na Balkanu - Partizanskog spomen-groblja u Mostaru, jednog od najljepših memorijalnih spomenika ne samo u bivšoj Jugoslaviji nego i u svijetu (u mnogim je udžbenicima urbanističko arhitektonsko skulptorske literature), te da potakne njegov popravak i očuvanje jer je zbog čestih skrnavljenja jedan od najugroženijih lokaliteta evropske kulturne baštine. Evropa Nostra, panevropska organizacija

Govorim mu da jedna grupa nas Mostaraca pokušava da ukaže na važnost najvećeg antifašističkog spomenika na Balkanu - Partizanskog spomen-groblja u Mostaru (autora Bogdana Bogdanovića), jednog od najljepših, ali i najugroženijih lokaliteta evropske kulturne baštine.

za zaštitu kulturnog i prirodnog nasljeđa, dodala ga je na svoju listu sedam najugroženijih lokaliteta kulturne baštine za 2023. godinu. Kažem mu i da sam imala čast da intervjuiram Bogdana Bogdanovića u Beogradu marta 1992, a potom Drago Batar i ja u Beču jula 1995., prvi intervju baš kad su počele devastacije spomenika, a sada da želimo razgovarati s njim o njegovim kolegama kamenoklesarima i njegovom iskustvu rada na ovom projektu.

Obred obožavalaca kamena

I potom je Ante, čiji nadimak je od prapradjeda kovača koji je stalno nešto tucao radeći sa užarenim željezom, započeo priču:

Selena Seferović i Bogdan Bogdanović u Beču, u njegovom stanu 1995.
Foto: Drago Batar

„Poduzeće ‘Klesar’ s Vrnika, na čijem je čelu bio Jakov Tvrdeić Turo, napravilo je ponudu za izradu ovog spomenika, dobilo je posal i angažiralo korčulanske meštre uz nekoliko Dubrovčana. Zidarske poslove radilo je jedno poduzeće iz Posušja. Vrnički kamen je jadro dobar i obradiv, a koristili su i kamen iz Hercegovine koji se vadi s područja između Metkovića i Čapljine, zbog istih klimatskih uvjeta kao u Mostaru. S Vrnika se prevozi poluobrađen kamen, a vraćala se ‘savura’ (šljunak) istim brodovima u Račišće.

Voditelj radova je bilo *Preduzeće za parkove i nasade Mostar*, a svakodnevno je s nama bio Ahmet Ribica, inače i član uprave Veleža pa je bio popularan. Kontaktira je sa Bogdanom, s nama i Barbom. Dolazio je i Asim, zaboravi sam mu prezime, oni su vodili dnevnik završenih komada kamena, jer se po njima i plaćalo, za ono vreme jadro dobro.

Barba Nikola Miko Lipanović, zvani Balaun, bio je naš rukovodilac. Rad bi počinja pjesmom pa bismo mu se svi pridružili ko jedan, pjevušili bez

riječi istim ritmom i snagom, podjednako jakim i brzinom obrađivali kamen da budu svi jednaki i to se posebno dopadalo meštru Bogdanoviću.“

U svojim sjećanjima u knjizi „Ukleti neimar“, to pjevanje Bogdan je detaljno opisao kao neki obred obožavalaca kamena, činilo mu se da se pojavljuje duh iz kamena i stvara posebna mitska kosmička atmosfera. Ja sam upravo tako i naznačila moj intervju sa Bogdanovićem „Kosmički simboli Bogdana Bogdanovića“, objavljen u mostarskoj *Slobodi* 24. marta 1992, rađen u njegovom beogradskom stanu, u predvečerje rata u Bosni i Hercegovini.

„Stanovali smo“, nastavlja Ante, „u jednom montažnom objektu blizu gradilišta, kupali smo se svakog dana u Gradskom kupalištu blizu hotela Neretva, a tu je bio i bazen u kojemu smo plivali i opušitali se nakon napornog rada. Imali smo i kantu u kojoj je radila izvrsna kuharica Zdravka sa Širokog Brijega, koja nam je pravila hercegovačke specijalitete. Zapamtio sam i volio japrak, a dobijali smo svakog dana i bocu vina koju bismo razblažili

Stariji radnici radili su teže i složenije oblike... mi mlađi i neiskusniji lakše, uglavnom na kamenim cvjetovima ispisivali smo imena poginulih, jer za jedan cvijet trebalo je dva do četiri dana... Bilo je ukupno 718 cvjetova.

vodom i tako smo gasili žed u vrelim mostarskim danima, a mi Dalmatinci ne možemo bez bevande“.

Tu prekidam našeg sugovornika i pitam ga čija su vina bolja, hercegovačka ili korčulanska, a on će bez razmišljanja, „naša“.

„U neposrednoj blizini bio je i Zdravljak“, prisjeća se Ante, „u kojem je radila Hajrija, a smjenjivali smo se svakodnevno ko će poč u kupovinu. Ni nam bilo mrsko poč u Zdravljak“, mangupski se smješka Ante, dok ga mi zadirkujemo kako je lijepo zapamtio Zdravku i Hajriju sve ove godine, a on nastavlja.

„Stariji radnici radili su teže i složenije oblike, razna i zahtjevna udubljenja i ispupčenja, mi mlađi i neiskusniji radili smo lakše poslove, uglavnom na kamenim cvjetovima ispisivali smo imena poginulih, jer za jedan cvijet trebalo je dva do četiri dana, zavisno od dužine imena i prezimena, jer smo sve radili priručnim alatom, koristili smo šablone i išli abecednim redom, bilo je ukupno 718 cvjetova. Radili smo u kontinuitetu 7 do 8 mjeseci, a dolazile su nam u posjetu i naše supruge, djeca, roditelji, jer je posal traža 5 godina, i završen 1965.“

Zajedničkim naporima, a ponajviše Ante i Roka, sastavili smo spisak klesara:

iz Lumbarde:

1. Ante Jurjević Antunica
2. Nikola Miko Lipanović Balaun
3. Stjepan Jurjević Skorin
4. Ilija Šestanović Kristić
5. Stjepan Šestanović
6. Kristić Siromah

7. Ante Kriletić Barbare
8. Ive Lozica Zane
9. Ante Milina Lave
10. Stanko Mušić Crnej
11. Ante Mušić Tuce

iz Žrnova:

1. Berislav Bere Curać Goga
2. Jure Curać Goga
3. Jakov Curać Škajko
4. Ante Brčić Abel

s Vrnika:

1. Jure Kučija Marinice
2. Mauro Fabris
3. Vinko Braco Fabris Škojar

izvan otoka

1. Mikele
2. Brada
3. Vinko Dragojević (koji se oženio i ostao u Mostaru)
4. Ivo Biočin

„Zanat sam učio u Školi učenika u privredi u Korčuli, nastavnik nam je bio Marin Šain Nosa i odmah nakon škole, otišao sam u Mostar na ovaj posao što mi je donilo dosta iskustva, a bila nam je i čast raditi na spomeniku. Sada samo starije generacije to pamte, dok je kod drugih palo u zaborav. Još da kažem da me za Mostar vežu i lijepa sjećanja na boravke u kući Rokovog oca Stanka Markovine, stručnjaka za duhan koji nam je pokazivao grad, a često smo boravili i u Biskupiji koja je bila veoma lijepa. Mostar je bio prvi grad u koji sam otišao s otoka, bi je lipi i dobar za život, a njegovi ljudi su nas poznavali i bili prijateljski prema nama. A sazna sam i da su moji preci Mušići rodnom iz Drežnice iz okoline Mostara, pa je i to bila neka veza među nama.“

Drugi dio našeg druženja s Antom, bio je u njegovoj kući u koju nas je pozvao na piće

Ante Mušić Tuče u Lombardi, kolovoz 2023. Foto: Drago Batar

i da mu upoznamo suprugu i familiju. Njegov unuk se školuje za kamenoklesara u Pučišćima. Divna kamena kuća na uzvisini iznad mora odiše čistoćom i Antinim rukotvorinama. Prije svega, on ju je sam svojim rukama izgradio, a potom i ukrasio. Kameni dupini, hobotnice, morski konjici, puževi, zvijezde, ribe i rakovi dočekuju nas veselo, kao da iskaču iz samog mora, a po zidovima njegove slike u ulju, kuća pradjedovska, motivi sa krša i otoka. U dvorištu na kaminu njegovi izumi kako da se brže i bolje peče janjetina na drvima, kao i ribe i ostala mesa, a pokazuje nam i hvataljku koju je također projektirao i sam napravio. Njegova žena Neda se smješka i klima glavom na Antine dosjetke, a na pitanje 'gdje ti je dupin' po kom je poznat među prijateljima, Ante odgovara 'u moru'. Rastajemo se u dobrom raspoloženju i ponavljamo:

Hvala ti Ante na vrijednom radu na Partizanskom groblju u Mostaru, kao i svim tvojim kolegama, korčulanskim i dalmatinskim klesarima na veličanstvenom djelu.

Bogdan Bogdanović o stvaranju spomenika i korčulanskim kamenoklesarima

Kako izgledaju majstori klesari koji klešu i grade jedan grad izvan vremena i prostora?

„Moji mostarski prijatelji potražili su ih na Korčuli i digli su na noge sve što je u njihovom selu umelo držati dleto i bat u ruci. Dovedi su ih negde na izmaku pedesetih ili na samom početku šesdesetih. Bili su skromni, ljubazni i prijatni, a posao su obavljali pobožno, gotovo liturgijski: njihova zvonka, horska liturgija klesanja trajala je s manjim prekidima punih pet godina.

Predvodio ih je Barba, što u dijalektu znači i stric i deda, patrijarhalni šef družine, staratelj, onaj koji će, kad se vrate na svoje ostrvo, podneti izveštaj roditeljima i verenicama šta je ko radio i kako je radio. Čim je stigao, Barba je odabrao mesto za 'klesaonicu', a kad je nadstrešnica podignuta, odredio je mesto za svoj pult, koji je ličio i na katedru

i na predikaonicu. Naredio je, zatim, da mu se taj sanduk od talpi (Bohle), ali bez poklopca i bez dna, ispunji peskom i sitnim otpacima od kamena, da bi komad za klesanje meko nalegao i da se u toku rada ne bi oštetio. Naspram njegove katedre, licem prema njoj, majstori su rasporedili svoje, mada nešto manje sanduke.

Radili su, zbog hercegovačke vrućine, više noću no danju – od praskozorja do iza doručka i od zalaska sunca do ponoći. Mostar, taj divni, sada već bivši grad, imao je ustaljenu naviku da u letnjim mesecima na ulicama iščekuje ponoćno osveženje koje dopire iz korita Neretve. Izgledalo je ponekad da su svi, čak i deca, potpuno zaboravili da se noću može malo i odspavati. Njihov sam običaj prihvatio ne samo zato što je iščekivanje svežine bilo i meni neophodno za dobar san i ukupan sutrašnji radni ritam, već i zato što sam bio razigran, bolje reći nervozan, a pomalo i uplašen. Obećao sam građanima Mostara da ću im stvoriti nešto neviđeno, uvalio ih u troškove, pokrenuo silne radove, a da li sam baš bio siguran da ću uspeti da isteram sve do kraja, baš kao što sam smislio?"

* * *

„Jedne noći odlučio sam da krenem gore, na gradilište. Iz daljine je dopirala pesma, saglasje glasova, hor bez reči. Korak po korak, pristigao sam. Gledao sam iz prikrajka, iz mraka: acetilenske lampe ili možda još prošlovekovne karbituše (Karbidslampe, Karbidlicht), jetko svetlo i još jetkije senke. A na svetlu se događalo nešto tajanstveno. Barba, sed, kosa naelektrisano rasterana na sve četiri strane sveta, činodejstvuje kao mag, kao duh iz kamena. Najednom, diže naglo bat i dleto (Vorschlaghammer und Meißel), svi dižu batove, pobožno šute, nastupa naglo tišina koja otkriva glasove noći – cvrčke, lelek noćne ptice, šum Neretve iz daljine. Jedan od majstora, očigledno za to upravo zadužen, otpočinje ponovo melodiju bez reči, unjkavu i tajanstvenu, kao u kakvom obredu obožavalaca kamena. Barbin bat hvata ritam, udara u kvader koji je pred njim, i u trenu otpočinje složno udaranje. Pesa očigledno usaglašava ritam i jačinu udarca. Kad melodija počne da se 'penje' (sad već svi pevaju), zvuk udarca postaje zaglušno jak... kad otpočne 'spuštanje', udari postaju blaži.

Jedan od majstora otpočinje melodiju bez reči, unjkavu i tajanstvenu, kao u kakvom obredu obožavalaca kamena. Barbin bat hvata ritam... i u trenu otpočinje složno udaranje. Pesa očigledno usaglašava ritam i jačinu udarca. Kad melodija počne da se 'penje', zvuk udarca postaje zaglušno jak... Svaki je kamen odzvanjao kao muzički instrument. (Bogdan Bogdanović)

Svaki je kamen odzvanjao kao muzički instrument. Znao sam, razume se, da razne vrste različito odzvanjaju, utoliko dublje ukoliko je kamen mekši. Paradoksalno je, a pomalo i komično, što najtvrdi granit piskuta, mermer pevuši nekim mecosopranom, a krečnjak, najmuzikalniji kamen, ima lep, baršunast alt. Klesari umeju i više da zapaze. 'Svaki pjeva svoju pjesmu' – kaže jedan od njih, i to sa uverenjem da je svaki kvader biće za sebe. Ali, kad počne zajedničko klesanje, ritam obuhvata svaki 'kameni instrument' i, odjednom, svaki pokret ruke, svaki položaj tela, tako da ceo orkestar istovremeno dejstvuje i kao sopstveni metronom. A kad udarci alatki počnu da 'traparaju' – znak da je koncentracija popustila – Duh iz kamena, Barba, nezadovoljno, strogo diže bat. Znak da se rad nakratko prekida i da udarce treba uskladiti od početka. Čeka se na tanušni glas prvog pojca i Barbin prvi udarac... 'Zašto pesma nema reči?' – pitao sam jednom. Odgovori su bili jednostavni i ubedljivi: 'Nema ih, nikada ih nije ni bilo!' Ili: 'Tako su je i naši stari pjevali!'"¹

¹ Seferović, Selena. *Putopisne čestice – o nama u svijetu*. Centar za kulturu Vračar: Beograd, 2023., str. 131-132. Prvi put objavljeno u mostarskoj informativnoj reviji MM (dvobroj 12/13), u lipnju 1997.